

PETER SCHRIJVERS

DE SCHADUW VAN DE BEVRIJDING

BELGIË, 1944-1945

© 2022 Manteau | Standaard Uitgeverij nv,
Franklin Rooseveltplaats 12, B-2060 Antwerpen en Peter Schrijvers

www.standaarduitgeverij.be
info@standaarduitgeverij.be

Vertegenwoordiging in Nederland
New Book Collective, Utrecht
www.newbookcollective.com

www.battlefox.be
www.liberationgarden.be

Eerste druk september 2008
Vierde druk september 2022

Omslagontwerp: Dominic Van Heupen
Omslagillustratie: SOMA
Auteursfoto's: Luc Daelemans
Vormgeving binnenwerk: Crius en Dominic Van Heupen

Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnames of op welke wijze ook, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

Ondanks alle zorg die aan de samenstelling van de uitgave werd besteed, kan de redactie of de auteur noch de uitgever aansprakelijkheid aanvaarden voor eventuele schade die zou kunnen voortvloeien uit enige fout die in deze publicatie zou kunnen voorkomen.

De uitgever heeft ernaar gestreefd de rechten met betrekking tot de illustraties volgens de wettelijke bepalingen te regelen. Degene die desondanks meent zekere rechten te kunnen doen gelden, kan zich alsnog tot de uitgever wenden.

ISBN 978 90 223 3893 3
NUR 686
D/2022/0034/184

Si je désire une eau d'Europe, c'est la flache
Noire et froide où vers le crépuscule embaumé
Un enfant accroupi plein de tristesse, lâche
Un bateau frêle comme un papillon de mai.

Arthur Rimbaud, *Le bateau ivre*

Bericht aan de lezer

De schaduw van de bevrijding is een vertaling van een oorspronkelijk in het Engels geschreven werk. In overleg met Manteau werden er twee beslissingen genomen die de lezer van de Nederlandse vertaling zullen aanbelangen.

De Nederlandstalige editie bevat een volledig overzicht van de geraadpleegde archiefmaterialen en literatuur maar geen voetnoten. Voor wie geïnteresseerd is in het gedetailleerde voetnotenapparaat verwijzen we graag naar *Liberators: The Allies and Belgian Society, 1944-1945*. Cambridge University Press, 2009.

De vertalers hebben zich ook waar het citaten uit Nederlandstalige bronnen betreft, gebaseerd op het Engelstalige manuscript. Dat heeft als gevolg dat citaten uit Nederlandstalige bronnen in dit boek inhoudelijk nauwkeurig worden weergegeven zonder dat ze noodzakelijk letterlijk overeenkomen met de oorspronkelijke tekst.

Inhoud

Dankwoord	9
Lijst van afkortingen	11
Legende	12
Kaartje 4 september 1944	13
Kaartje 9 september 1944	14
Inleiding	15

DEEL I

De grote leegte	21
Hoofdstuk 1 – Het doek valt	23
Hoofdstuk 2 – Figuranten	41

DEEL II

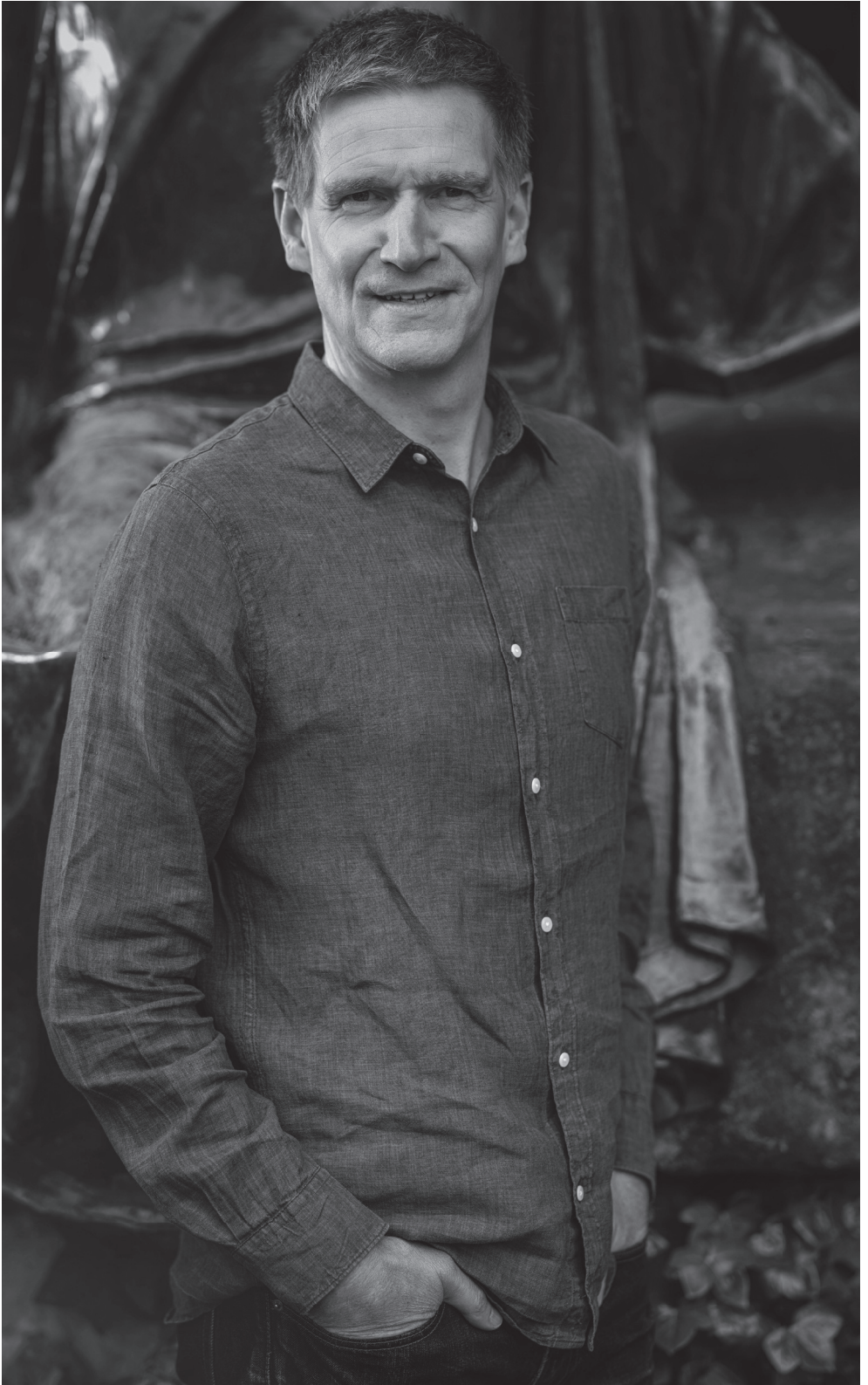
Bevrijd!	55
Hoofdstuk 3 – De omhelzing van het nieuwe	57
Hoofdstuk 4 – De uitdrijving van het oude	85

DEEL III

De bevrijders	101
Hoofdstuk 5 – Halfgoden	103
Vreemde vrienden	103
Gezaghebbers	112
Ambassadeurs van de hoop	134
Vrije tijd	160
Hoofdstuk 6 – Donderwolken	164
Oorlogsongemakken	164
De lange winter van ongenoegen	175
De kunst van het oplichten	191
Het vernederende teveel	209
Bezettingsmoeheid	223
Een roerige aftocht	251

EPILOOG

Een Nieuwe Wereld	263
Verlangen naar toen	265
Geruchten van morgen	271
De hoorn des overvloeds	274
Gehavend gezag	285
De kaarten herschud	304
Een moderne bevrijding	331
Bibliografie	336
Register van plaatsnamen	359
Register van persoonsnamen	362
Feiten- en zakenregister	363

Dankwoord

Het schrijven van dit boek zou onmogelijk zijn geweest zonder het bestaan van het Studie- en Documentatiecentrum Oorlog en Hedendaagse Maatschappij (SOMA) in Brussel. Het is telkens weer een aangename ervaring om, na een reis van duizenden kilometers vanuit *Down Under*, het licht aan te knippen op een tafel in de stijlvolle leeszaal van het SOMA. De wetenschap dat zich binnen de muren van het SOMA niet alleen een schat aan informatie bevindt, maar ook de kennis en ervaring van talrijke onderzoekers uit het hele land, maakt elke overtocht steeds weer de moeite waard. In het kader van dit boek over de Tweede Wereldoorlog wil ik bij het SOMA vooral onderzoekers Dirk Luyten en Dirk Martin bedanken en verder ook Hilde Keppens, Isabelle Sampieri en Kathleen Vandenberghe van de leesbalie.

Het onderzoek voor dit boek heeft ettelijke jaren in beslag genomen. Het is dan ook niet verwonderlijk dat ik tijdens mijn speurtocht aan heel wat mensen dank ben verschuldigd geraakt. Bij de historici denk ik op de eerste plaats aan Luc De Vos van de Koninklijke Militaire School die nooit heeft nagelaten mijn loopbaan op de voet te volgen, ook al dreigde hij wel eens het spoor kwijt te raken op de kaart. Verder ook Martin Conway van de University of Oxford, Bruno De Wever van de Universiteit Gent, Benoît Majerus van de Université libre de Bruxelles, Mark Van den Wijngaert van de KU Brussel, Louis Vos van de KU Leuven en talrijke collega's van de University of New South Wales in Sydney. Ik wil bijzondere erkentelijkheid uitspreken voor de socioloog en criminoloog J. Robert Lilly in de Verenigde Staten die, samen met een team van studenten, monnikenwerk heeft verricht in verband met bronnen inzake door Amerikaanse troepen gepleegde misdaden in België tijdens de oorlog. Tot slot wil ik ook alle collega's bedanken van wie de namen in de bibliografie duidelijk maken dat een boek als dit altijd een interactie is met talrijke andere inzichten waar we het al dan niet meer of minder mee eens zijn.

Een woord van dank ook aan advocaat-generaal L. De Vidts die zo vriendelijk was om, voor het College van Procureurs-Generaal, toestemming te verlenen tot inzage in de archieven van het krijgssauditoraat die zijn neerge-

legd bij het SOMA. Verder ook dank voor hulp bij het ontsluiten van collecties aan Luc Lievyns van het Amsab-Instituut voor Sociale Geschiedenis in Gent, Patricia Quaghebeur van het Katholiek Documentatie- en Onderzoekscentrum in Leuven en Raf Van Laere van het Provinciaal Archief- en Documentatiecentrum Limburg in Hasselt.

Een boek als dit vraagt veel tijd en financiële steun. Beide werden vooral erg gul geschonken door de Australian Research Council in de vorm van een belangrijke *Discovery Grant* voor een periode van drie jaar. Een *research fellowship* in de onderzoeksgroep American Studies van de Universiteit Antwerpen bezorgde mij bovendien bijna een half jaar lang ruimte om te schrijven in 2007. Hiervoor dank ik mijn goede en loyale collega prof. dr. Luc Herman en in het bijzonder ook de vicerector voor onderzoek, prof. dr. Dirk Van Dyck.

Ik werk al vele jaren met plezier samen met de mensen van Manteau die ervoor zorgen dat mijn boeken nauwgezet vertaald worden uit het Engels om ze vervolgens ook ‘thuis’ een zo breed mogelijk publiek te laten bereiken. Bij deze heruitgave wil ik mijn uitgeefster Patricia Defour bedanken voor haar onvermoeibare inzet en oog voor detail en Yarrid Dhooghe voor zijn marketingtalent.

Als er iets is dat ik in dit dankwoord aan mijn familie wil zeggen, dan is het dat ik hen graag meer had willen zien. Australië is onbeschrijflijk mooi, maar het is ook heel erg ver. Het is mijn geluk tot een gezin te behoren dat ons van kindsbeen af heeft duidelijk gemaakt dat interesse geen grenzen mag kennen. Zij hebben dan ook allemaal, meer dan ze zelf beseffen, over mijn schouder meegekeken bij het schrijven van dit boek.

Tot slot wil ik vooral Elle bedanken zonder wie ik niet de moed zou hebben gehad om nog maar eens gedurende jaren af te dalen in de maalstroom van de Tweede Wereldoorlog.

Inleiding

In mei 1940 had Duitsland genoeg gehad aan achttien dagen *Blitzkrieg* om de Belgen voor de tweede keer in één generatie van hun onafhankelijkheid te beroven. Terwijl de soldaten de wapens neerlegden, de vluchtelingen terugkeerden uit Frankrijk en de regering zich vestigde in Londen, werd de zeggenschap over het kleine België en zijn ruim acht miljoen inwoners overgenomen door *Militärbefehlshaber* Alexander von Falkenhausen. Daarmee gingen meer dan vier lange jaren van honger, ontbering, vernedering en angst van start. Bezet België werd gedwongen zijn industriële productie ter beschikking te stellen van de Duitse oorlogsinspanning, terwijl het daar weinig of niets voor terugkreeg. De toenemende schaarste leidde tot een almaar strengere rantsoenering en tot een zwarte markt met prijzen die in 1943 al achttien maal hoger lagen dan in de beginfase van de bezetting. In de steden en industriegebieden leden steeds meer mensen honger. In oktober 1942 veroorzaakte het militaire bewind een nieuwe schokgolf met de aankondiging dat de Belgen voortaan op transport naar Duitsland konden worden gesteld in het kader van de verplichte tewerkstelling. Ondanks felle protesten en het massaal ontduiken van de arbeidsplicht, slaagden bijna tweehonderdduizend Belgen er niet in dat lot te omzeilen. Zo'n 3200 mensen zouden nooit terugkeren uit de Duitse fabrieken – voor het merendeel omdat ze slachtoffer werden van geallieerde bombardementen. Intussen perfectioneerde het racistische en totalitaire regime mechanismen om iedereen die werd beschouwd als minderwaardig of gevaarlijk uit te schakelen. Van de ongeveer 56.000 Joden die de Duitsers in België registreerden, werden er zo'n 25.000 (onder wie bijna 4200 kinderen) met transporten naar kampen in het oosten afgevoerd. Slechts vijf procent van de gedeporteerden overleefde de hel van die kampen. Een kluwen van veiligheidsdiensten van het naziregime maakte ook jacht op iedereen die betrokken was bij het verzet. Die jacht werd in juli 1944 in snelheid opgevoerd toen het militaire gezag werd vervangen door een burgerlijk bestuur onder leiding van een *Reichskommissar*, de nazigetrouwe Josef Grohé, die nu ook collaborerende milities inzette. Van de dertigduizend verzetslieden die de Duitsers tijdens de bezet-

ting oppakten, werd de helft geëxecuteerd of naar Duitse gevangenis en kampen gevoerd waar zij de dood vonden.

De zomer van 1944 was er een van hoop, maar ook van angst. Na weken van bittere strijd die volgden op de langverwachte invasie van de Geallieerden op 6 juni, lukte het de bevrijdingslegers in augustus eindelijk een uitbraak uit het Normandische heggelandschap te forceren. De snelheid waarmee ze de Duitsers achtervolgden richting Parijs en België was verbluffend. Op 25 augustus veroverden de Geallieerden de Franse hoofdstad en staken ze de Seine over. Op 2 september stonden de Belgen versteld toen de BBC meedeelde dat de eerste bevrijders bij Doornik al voet op Belgische bodem hadden gezet. De pijlsnelle geallieerde opmars overtrof alles wat de Duitsers in mei 1940 hadden laten zien. Toen op 3 september de avondschemer inviel, maakten ver vooruitgedrongen Britse legerspitsen uit Henegouwen al hun opwachting in Brussel. De dag daarna trokken ze in ijf tempo naar de cruciale Antwerpse haven. Daarmee waren ze dwars door het hart van België opgerukt en hadden ze het land in tweeën gekleefd. Britse, Canadese en Poolse troepen waaierden ten westen van de centrale as uit om het Duitse 15de Armeel uit België te verdrijven. Britse troepen vervolgden ook hun snelle opmars ten oosten van Antwerpen en Brussel richting Leuven en Diest, de Kempen en noordelijk Limburg. Intussen zetten Amerikaanse troepen de achtervolging in op wat restte van het aan flarden gescheurde Duitse 7de Armeel aan de oostzijde van de centrale as: in de 'pocket' rond Bergen namen ze bijna dertigduizend Duitsers gevangen, waarna ze op 7 september Luik en Hasselt bereikten. Vijf dagen later zetten ze voor het eerst voet op Duitse bodem. Had het de Duitsers slechts achttien dagen gekost om België een pijnlijke nederlaag toe te dienen, dan hadden de Geallieerden niet meer dan tien dagen strijd nodig gehad om de Duitse bezetter uit de grootste delen van het land te verjagen. De Duitsers slaagden er nog wel in om ten noorden van Antwerpen en het Albertkanaal de strijd te vervolgen tot oktober, en in een pocket rond Knokke tot begin november. Maar die weerstand deed bij soldaten en burgers weinig af aan het gevoel van mateloze opluchting over de relatief geringe verliezen en verwoestingen die gepaard waren gegaan met de bliksemsnelle bevrijding van België.

Dat alles verklaart, samen met de blijdschap om de herwonnen vrijheid, waarom de Belgen in nagenoeg het hele land hun bevrijders ontvingen in chaotische taferelen die getuigden van zo'n intense vreugde en dankbaar-

heid dat menige geallieerde bevelhebber en vele soldaten er de rest van hun leven diep van onder de indruk zouden blijven. Een en ander verklaart ook in belangrijke mate waarom veel literatuur over de bevrijding van België vaak is toegespitst op de verbazingwekkende militaire wapenfeiten van de Geallieerden, en waarom de herinneringen van de bevrijde burgers het vooral over de euforie van de begindagen hebben en over de tot clichés verworpen kauwgum en chocola. Het zou ons bijna doen geloven dat de geallieerde legers na al het gejuich en gezoen in september 1944 hun boeltje paken om hun zegetocht naar nazi-Duitsland te vervolgen; dat ze van de ene op de andere dag uit België waren verdwenen om het land de kans te geven om, geheel op eigen kracht, zijn normale bestaan te hervatten. Geallieerde troepen zijn echter massaal aanwezig gebleven in België gedurende de hele campagne tegen Duitsland. Zelfs toen de Duitsers in mei 1945 op de knieën waren gedwongen, kostte het nog geruime tijd alvorens alle manschappen en uitrusting België hadden verlaten, zodat zich zelfs in de lente van 1946 nog altijd heel wat geallieerde soldaten op Belgische bodem bevonden.

Dat de langdurige aanwezigheid van een groot contingent buitenlandse troepen, na een traumatische vijandelijke bezetting van meer dan vier jaar, zou leiden tot ingewikkelde juridische, politieke en maatschappelijke uitdagingen, was uiteraard een kwestie waarvan de planners van de bevrijding van België zich zeer bewust waren. Op 16 mei 1944 kwamen vertegenwoordigers van de Belgische, Britse en Amerikaanse regering tot een akkoord over het burgerlijke bestuur en de rechtsbevoegdheid op Belgisch grondgebied bevrijd door geallieerde troepen. Dat akkoord bepaalde dat gedurende de militaire operaties in België de ‘opperste’ verantwoordelijkheid en het hoogste gezag zouden berusten bij de opperbevelhebber van de geallieerde strijdkrachten. Zodra deze militaire fase echter voorbij was, zou de Belgische regering weer volledige zeggenschap krijgen over het civiele bestuur en wetten kunnen uitvaardigen – voor zover die geen beperking zouden inhouden voor het geallieerde gebruik van havens, vliegvelden, communicatielijnen en andere voor het vervolg van de oorlog vitale infrastructuur. Ook werd overeengekomen dat de geallieerde opperbevelhebber bevoegd zou zijn om accommodatie en voorraden te vorderen, en om voor militaire doeleinden gebruik te maken van percelen, gebouwen, vervoermiddelen en andere diensten. De overeenkomst stipuleerde tevens dat de rechtsbevoegdheid over alle geallieerde soldaten uitsluitend berustte bij de geallieerde autoriteiten en rechtbanken zelf, hoewel lokale politiediensten bevoegd waren om soldaten die de Belgische wetten overtraden te arresteren en in de-

tentie te houden totdat ze bij een bevoegde geallieerde instantie konden worden voorgeleid. Aan de andere kant kregen Belgische rechtbanken wel de bevoegdheid over burgers die verdacht werden van vergrijpen tegen personen, eigendommen en veiligheid van de geallieerde strijdkrachten, zij het alleen indien de magistratuur een snelle rechtsgang zou garanderen. Nog een belangrijk besluit dat de betrekkingen tussen bevrijders en bevrijden ten goede zou komen, was de oprichting van zogenaamde *claims commissions*. Die zouden worden opgericht door de respectieve geallieerde legers met het oog op de behandeling van vergoedingsaanvragen in geval van schade of letsel geleden door burgers door toedoen van de geallieerde strijdkrachten – met de belangrijke uitzondering van schade en letsel als gevolg van operaties tegen de vijand.

In het spoor van de geallieerde legers keerden premier Hubert Pierlot en zijn regering op 8 september 1944 terug naar Brussel na meer dan vier jaar ballingschap in Londen. Daarmee was België het eerste bevrijde land met een herstelde grondwettelijke regering. Twee dagen later kwam de Britse generaal-majoor George Erskine aan in de Belgische hoofdstad. Hij en zijn Amerikaanse adjunct, kolonel John Sherman, vestigden formeel de Supreme Headquarters of the Allied Expeditionary Force Mission to Belgium die op binnenlands niveau eindverantwoordelijk was voor geallieerde aangelegenheden. De geallieerde missie omvatte een contingent Civil Affairs-personeel dat belast was met alle problemen van nationale omvang. Tegelijkertijd zetten de Britse en Amerikaanse strijdkrachten provinciale en lokale Civil Affairs-detachementen op die fungeerden als hun ogen en oren, goede betrekkingen aanmoedigden, inspanningen met plaatselijke overheden coördineerden en de Belgen waar mogelijk bijstonden met voedsel, medische benodigdheden en vervoer.

Het Civil Affairs-akkoord van mei 1944 had ook een belangrijke taak weggelegd voor de zogenaamde Belgische Militaire Zending. Die zending was aangesteld door de Belgische regering in Londen en zou optreden als liaison tussen het geallieerde opperbevel en de Belgische autoriteiten. De eerste van de drie onderafdelingen van de zending bestond uit louter militair verbindingspersoneel. De tweede sectie hield zich bezig met burgerzaken en met bestuurskundige en economische wederopbouw. De derde sectie was verreweg het machtigst, aangezien zij het Hoog Commissariaat voor 's Lands Veiligheid omvatte dat de Belgische regering al in juli 1943 in het leven had geroepen om te zorgen voor gezag en orde na de bevrijding van het

ationale grondgebied. Het was een logische keuze om de leiding van dat Hoog Commissariaat in handen te geven van Walter Ganshof van der Meersch. Per slot van rekening oefende Van der Meersch als auditeur-generaal al toezicht uit op de Belgische krijgswaarden; rechtbanken die niet alleen zaken kregen voorgelegd tegen van collaboratie met de nazi's beschuldigde burgers, maar ook aanklachten tegen burgers die verdacht werden van misdrijven tegen de geallieerde strijdkrachten. Als hoge commissaris had Van der Meersch in alle negen provincies functionarissen gedetacheerd die dienden als de oren en ogen van hemzelf en van de Belgische regering.

Dit boek combineert de hoogst vertrouwelijke bronnen van de Supreme Headquarters of the Allied Expeditionary Force Mission to Belgium, het Hoog Commissariaat voor 's Lands Veiligheid en de Belgische krijgswaarden met talloze geschreven en fotografische getuigenissen van de bevrijde bevolking en de rijke geschiedenissen samengesteld door lokale onderzoekers. Op die manier graaft het boek veel dieper dan de euforie van de eerste dagen om de goeddeels onbekende geschiedenis bloot te leggen van de veel langere periode rond de bevrijding. Deze geschiedenis is opgebouwd in zes hoofdstukken en een epiloog die elk een specifiek thema behandelen.

De eerste twee hoofdstukken beschrijven hoe de vernederende aftocht van de ooit onoverwinnelijk geachte Duitsers en het vaak onbeholpen optreden van het Belgische verzet in open oorlogvoering de toon zetten voor de euforische omhelzing door de bevolking van de geallieerde legers en hun verbluffende macht.

Het derde hoofdstuk bekijkt de carnavaleske sfeer rond het onthaal van de Anglo-Amerikaanse bevrijders en de feesten die daarop volgden, en ook de eerste indrukken die de mensen hadden van die soldaten en van de opwindende nieuwe werelden die zij vertegenwoordigden (het kleinere contingent Poolse bevrijders valt buiten het bestek van dit boek). Hoofdstuk 4 spitst zich toe op de donkere kant van de eerste dagen na de bevrijding, toen de bevolking overging tot brandmerken en zuiveren in de vorm van vaak gruwelijke rituelen om alle zaken en personen uit te bannen die herinnerden aan de mislukte en gehate Nieuwe Orde.

Het vijfde hoofdstuk laat zien hoe het beeld dat de bevolking in de beginfase had van de Geallieerden evolueerde en rijpte naarmate men in 1944 en 1945 meer gelegenheid kreeg de bevrijders beter te leren kennen. Bijzondere aandacht gaat naar de manieren waarop de Geallieerden probeerden vertrouwen te kweken als bewindvoerders in uniform en hoe ze, als ambas-

sadeurs in uniform, hun respectieve landen in de kijker zetten, dat laatste vooral in termen van materiële overvloed en de populaire cultuur van film en muziek.

Waar hoofdstuk 5 de golven van bewondering belicht die tot vandaag de grondslag vormen van de overwegende herinnering die de bevolking bewaart aan de bevrijders, geeft het lange zesde hoofdstuk een belangrijke revisionistische draai aan dit boek door de krachtige, maar grotendeels vergeeten onderstroom van onvrede onder de loep te nemen. Die onvrede leidde niet alleen tot aanhoudende kopzorgen voor zowel geallieerde als Belgische autoriteiten, maar dreigde in de winter van 1944-1945 daadwerkelijk de legitimiteit van de geallieerde aanwezigheid in de ogen van de bevrijde bevolking te ondermijnen, en bracht in de zomer van 1945 de verstandhouding tussen soldaten en burgers opnieuw ernstig aan het wankelen.

Toch, ondanks die krachtige onderstroom van onvrede waartoe de massale aanwezigheid van geallieerde troepen in 1944-1945 aanleiding gaf, oefenden de landen en culturen die de bevrijders vertegenwoordigden een zeer grote aantrekkingskracht en invloed uit. De epiloog buigt zich uitgebreid over de aanhoudende impact die de Anglo-Amerikanen, ook na hun directe aanwezigheid als bevrijders, op de Belgische samenleving zouden hebben. De hoofdstukken doen dat door de groeiende cultus van weelde en overvloed te belichten, de uitholling van het traditionele gezag en de opkomst van een Amerikaanse wereldorde: fenomenen die de toon zouden zetten voor de tweede helft van de woelige twintigste eeuw.